

УДК 340.15:344.13/14(477) «1965/91»

В. Шершенькова,кандидат юридичних наук, доцент кафедри історії держави і права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ЗАГАЛЬНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ЗАКОНОДАВСТВА РАДЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ ПРО ВІЙСЬКОВІ ЗЛОЧИНИ (1965-1991 РР.)

Розвиток законодавства про військові злочини в радянській Україні прямо пов'язаний з розвитком відповідних норм кримінального права в сучасній Україні. Розвиток відповідного законодавства умовно поділяють на декілька періодів. З огляду на це варто звернутися до дослідження законодавства про військові злочини у період з 1965 р. по 1991 р.

Окремі аспекти даного питання досліджувалися у працях науковців, серед яких: З. Ашитов, І. Бойко, В. Кучер, В. Лунєєв, П. Михайленко та інші.

Основною метою даного дослідження є визначення передумов розвитку законодавства про військові злочини в радянській Україні (1965-1991 рр.) та вивчення практики його застосування на основі архівних матеріалів.

На початку 60-х років ХХ ст. в УРСР зміцніла тенденція до посилення кримінально-правового примусу як основного засобу управління суспільством [3, с. 374].

Будь-який кримінальний злочин, зокрема, військовий, характеризувався низкою ознак: суспільною небезпекою, протиправністю, доведеною судом виною. Однак військові злочини мали свій особливий об'єкт і спеціального суб'єкта. У досліджуваний період ця особливість військових злочинів не зазнала змін.

Родовим об'єктом військових злочинів залишався встановлений порядок несення військової служби. Самі відносини були регламентовані відповідними основними законами, спеціальними законами, військовими статутами. Так,

порядок несення військової служби – це обов'язкові до виконання військовослужбовцями правила проходження служби, взаємовідносини між військовослужбовцями, охорона відомостей і предметів, які являють собою військову таємницю, збереження військового майна, використання військової техніки, несення служби у визначеному начальником місці та готовність до виконання завдань командування [2, с. 8-9]. Бойова готовність армії залежала від того, як своєчасно та швидко кожен військовослужбовець виконував свої завдання та обов'язки. Основою постійної бойової готовності Збройних Сил СРСР залишалася військова дисципліна.

Для відмежування одних військових злочинів від інших у цей період важливим залишалось визначення безпосереднього об'єкта військового злочину (наприклад, порядок несення вартової служби), але деякі військові злочини могли мати два безпосередніх об'єкти (наприклад, опір начальникові або примушування його до порушення службових обов'язків) [9, с. 585].

У науковій літературі до суб'єктів військових злочинів зараховувалися особи офіцерського, сержантського і рядового складу органів державної безпеки; особи керівного складу виправно-трудових установ і особи офіцерського, сержантського, рядового складу внутрішніх і конвойних військ і конвойної охорони МВС союзних республік; особи, які призвані у військово-будівельні загони із зарахуванням строку роботи у загонах у строк дійсної військової служби [7, с. 449].

За вчинення військових злочинів до кримінальної відповідальності могли притягувати цивільних осіб, але лише в тому випадку, якщо вони були співучасниками злочину (організаторами, пособниками, підбурювачами).

Часом початку військової служби для осіб, які призивалися на строкову військову службу, був час їх приходу до військового комісаріату для відправки до військової частини, а для офіцерів – час підписання наказу про зарахування на військову службу. Часом припинення військової служби для осіб, які призивалися на строкову військову службу, був час отримання документів від військової частини про звільнення в запас, а для офіцерів – час підписання наказу про звільнення їх з військової служби [9, с. 587].

Зміст понять «воєнний час» (час фактичного знаходження держави в стані війни) і «воєнний стан» (особливий правовий режим в країні або окремій її частині) не зазнав змін [4, с. 139-140].

Об'єктивна сторона військового злочину виражалася в формі суспільно небезпечного діяння – дії або бездіяльності. Однак не всі військові злочини призводили до настання тяжких наслідків для визнання їх закінченими.

За суб'єктивною стороною всі склади військових злочинів у 60-70-х рр. ХХ ст. могли бути поділені на три групи: злочини, які могли вчинятися лише навмисно (непоко́ра, опір начальнику, погроза начальнику, дезертирство, умисне знищення військового майна та інші); злочини, які могли вчинятися як умисно, так і з необережності (порушення статутних правил вартової служби, порушення правил несення прикордонної служби, розголошення військової таємниці та ін.); злочини, які могли вчинятися лише з необережності (невиконання наказу, недбале виконання обов'язків щодо хворих і поранених військовополонених). Отже, суб'єктивну сторону військових злочинів визначала як умисна, так і необережна форма вини. Мотиви вчинених військових злочинів для їх кваліфікації

значення не мали, вони враховувалися при призначенні покарання [7, с. 450].

У досліджуваній період до Кримінального кодексу УРСР 1960 р. було внесено низку змін та доповнень. Ці зміни були пов'язані з практикою застосування норм про військові злочини.

Так, Указом Президії Верховної Ради УРСР від 26 квітня 1965 р. до Кримінального кодексу УРСР 1960 р. (далі – КК) в розділ XI «Військові злочини» було внесено зміни (ст. ст. 239, 249, 251). Статтю 239 КК УРСР (самовільна відлучка) доповнено п. «г», який встановлював, що дії, передбачені п. «а», при пом'якшуючих обставинах тягнуть за собою застосування правил Дисциплінарного статуту Збройних Сил Союзу РСР. У статті 249 КК УРСР (порушення статутних правил вартової служби) у новій редакції були вказані пункти «а», «в» і «г». Пункт «а» передбачав збільшення строків покарання: за новою редакцією – позбавлення волі на строк від шести місяців до трьох років (у старій редакції – від трьох до шести місяців). Пункт «в» встановлював, що порушення статутних правил охоронної або патрульної служби, яке спричинило тяжкі наслідки, карається позбавленням волі на строк від одного до п'яти років або направленням до дисциплінарного батальйону на строк від трьох місяців до двох років. Пункт «г» закріплював покарання за вчинення дій, передбачених п.п. «а», «в» у воєнний час або в бойовій обстановці. У 1965 р. пункт «а» статті 251 КК УРСР (порушення правил несення бойового чергування) було викладено в новій редакції [11, с. 124].

Окремі зміни та доповнення до Кримінального кодексу УРСР 1960 року в розділ XI «Військові злочини» було внесено Указом Президії Верховної Ради УРСР від 14 жовтня 1974 року (ст.ст. 231, 240, 241) і зумовлені вони були судовою практикою.

Так, ч. 2 ст. 231 КК УРСР (поняття військового злочину) була викладена в іншій редакції. У ній містився перелік осіб, які могли бути суб'єктами військо-

вого злочину: солдати, матроси, сержанти, старшини, прапорщики, мічмани, особи офіцерського складу органів державної безпеки та особи, щодо яких є спеціальні вказівки в законодавстві СРСР. Внесено зміни до п. «в» статті 240 КК УРСР (самовільне залишення частини або місця служби): самовільне залишення частини або місця служби особою офіцерського складу, прапорщиком, мічманом або військовослужбовцем надстрокової служби і відповідно нез'явлення їх вчасно на службу без поважних причин більше десяти діб. Зазнав змін п. «в» статті 241 КК УРСР (дезертирство), за яким дезертирство могло бути вчинене особою офіцерського складу, прапорщиком, мічманом або військовослужбовцем надстрокової служби [11, с. 125].

Варто звернути увагу, що в 60-70-х рр. ХХ ст. ученими були розроблені різні класифікації військових злочинів. Так, наприклад, Б.В. Здравомислов, за ознаками безпосереднього об'єкта, військові злочини поділяв на такі: злочини проти порядку підлеглості і військової честі; злочини проти порядку проходження військової служби; злочини проти порядку використання і зберігання військового майна; злочини проти несення вартової і спеціальної охоронної військової служби; злочини проти порядку збереження військової таємниці і військових відомостей; військові посадові злочини; злочини проти порядку ведення бойових дій і несення військової служби на полі битви; злочинне порушення військового обов'язку під час знаходження в полоні; злочини проти порядку поведіння з населенням у районі воєнних дій; злочинні порушення міжнародних угод і звичаїв, які стосувалися ведення війни [10, с. 131-132].

Інший науковець, М.І. Загородніков, запропонував військові злочини поділити на такі групи: злочини проти порядку підлеглості і дотримання військової честі; злочини, спрямовані проти ухилення від військової служби; злочини проти військового майна; злочинні порушення спеціальних обов'язків

військової служби; військові посадові злочини; злочинне розголошення військових відомостей; злочини, вчинені в районі воєнних дій; добровільна здача в полон і злочини, вчинені під час перебування у полоні; злочини проти законів і звичаїв війни [8, с. 448].

Учений М.І. Ковальов розробив свою класифікацію військових злочинів: злочини проти підлеглості і військової честі; злочини, спрямовані на ухилення від військової служби; злочинні посягання на військове майно; злочини проти порядку несення вартової, внутрішньої, прикордонної та інших спеціальних служб; злочинне розголошення військових відомостей; військові посадові злочини; злочини проти порядку несення військової служби на полі битви; злочини, вчинені військовослужбовцями, які знаходилися в полоні; злочинні порушення законів і звичаїв війни [7, с. 450].

Професор П.П. Михайленко запропонував поділити військові злочини на такі групи: злочини проти порядку підлеглості і військової честі (ст.ст. 232-238); злочини проти порядку проходження військової служби (ст.ст. 239-243); злочини проти порядку користування військовим майном і експлуатації військової техніки (ст.ст. 244-248); злочини проти порядку несення вартової, внутрішньої та інших спеціальних служб (ст.ст. 249-252); злочини проти порядку збереження військової таємниці (ст. 253); військові посадові злочини (ст. 254); злочини проти порядку несення служби на полі бою і в районі воєнних дій (ст.ст. 255-258, 260); злочинні дії, вчинені в полоні (ст. 259); злочини, що порушують міжнародні конвенції (ст.ст. 261-263) [9, с. 596].

Так, класифікація військових злочинів, як і раніше, здійснювалася за безпосереднім об'єктом. Загалом наведені класифікації відрізнялися несуттєво, попри свою умовність, вони використовувалися при дослідженні системи військових злочинів.

Проблемні питання, які виникали у процесі судової практики з криміналь-

них справ, породжували необхідність внесення змін та доповнень до загальносоюзного і республіканського законодавства. Більшість змін кримінального законодавства були прийняті з урахуванням досвіду судового розгляду кримінальних справ про військові злочини. Так, наприклад, у 80-х роках ХХ ст. було внесено зміни до Кримінального кодексу УРСР Указом Президії Верховної Ради № 4571-10 від 12.01.1983 р. (ст.ст. 233, 235, 237, 238, 239, 244, 249, 250, 251, 252, 253, 254, 262) та Указом Президії Верховної Ради № 6591-10 від 29.02.1984 р. (ст.ст. 231, 237, 238, 240, 245-1, 249, 251, 254, 254-1).

Слід звернути увагу, що в окремі роки темпи зростання злочинності, залежно від суб'єктивних і об'єктивних умов, помітно коливалися. Так, наприклад, у 1958 р. рівень злочинності становив 29,9%; у 1961 р. – 34,7%; у 1966 р. – 18,1%; у 1983 р. – 21,7%; 1989 р. – 31,8% [5, с. 52].

Найбільш високі показники злочинності припадали на кінець 80-х і початок 90-х років, коли з початком розпаду СРСР розкрадалося державне і суспільне майно, поширювалися правовий нігілізм і охлократія, з правоохоронних органів і судів почали відходити фахівці, замість кваліфікованих керівників почали призначати вірних новій владі дилетантів, безкарність вважалася ознакою демократії [6, с. 52].

Підтверджує погіршення кримінальної ситуації в армії УРСР цього періоду аналіз архівних справ. Так, наприклад, 8 жовтня 1985 р. Воєнним трибуналом Одеського гарнізону було розглянуто справу військового будівельника рядового військової частини 89409 Тараканова Сергія Вікторовича за п. «а» ст. 240 (самовільне залишення частини або місця служби) Кримінального кодексу УРСР 1960 р. Вироком було призначено покарання у виді позбавлення волі строком на один рік, але було замінено на відбування покарання у дисциплінарному батальйоні на той самий строк [1].

Проаналізовані архівні матеріали цього періоду підтверджують, що най-

більш поширеним кримінальним покаранням за військові злочини з 1960 р. було позбавлення волі. На практиці досить часто до військовослужбовців, які вчиняли військові злочини, застосовувалася ст. 34 (направлення військовослужбовців у дисциплінарний батальйон і заміна виправних робіт триманням на гауптвахті), і такі засуджені відбували покарання в дисциплінарних батальйонах такий самий строк.

Таким чином, за середини 60-х рр. окреслилася тенденція до розвитку законодавства про військові злочини УРСР. До XI розділу «Військові злочини» Кримінального кодексу УРСР 1960 р. за період 60-х–80-х рр. було внесено низку змін та доповнень, які були викликані певними історичними подіями та потребою вдосконалення кримінального законодавства про військові злочини на практиці та бажанням покращити загальну ситуацію в армії та на флоті.

Ключові слова: злочин, військові злочини, склад військового злочину, кримінальне право, радянська Україна.

Статтю присвячено вивченню особливостей складу військового злочину у законодавстві радянської України про військові злочини (1965-1991 рр.). Проаналізовані передумови внесення змін до законодавства про військові злочини та практика застосування відповідного законодавства.

Стаття посвячена изучению особенностей состава военного преступления в законодательстве советской Украины о военных преступлениях (1965-1991 гг.). Проанализированы предпосылки для внесения изменений в законодательство о военных преступлениях и практика применения соответствующего законодательства.

The article is devoted to the study of the peculiarities of the war crime in the legislation of Soviet Ukraine on war crimes (1965-1991). The precon-

ditions for amending the law on war crimes and the practice of applying the relevant legislation are analyzed.

Література

1. Апеляційний суд Одеської області Ф. 1 Військовий місцевий суд Одеського гарнізону Т. № 3 19.09.1985-26.12.1985 рр. Оп. 1-П. Спр. 62 Оригінали вироків, ухвал, постанов у кримінальних справах, розглянутих у 1985 році, 163 арк.

2. Ашитов З.О. Вопросы дальнейшего укрепления социалистической законности / З.О. Ашитов – Алма-Ата, «Казахстан», 1976. – 184 с.

3. Бойко І.Й. Кримінальні покарання в Україні (ІХ-ХХ ст.) : [навч. посіб.] / І.Й. Бойко – Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2013. – 408 с.

4. Военный энциклопедический словарь / пред. гл. ред. комис. С. Ф. Ахромеев. – М. : Воениздат, 1986. – 863 с.

5. Кучер В. Початок Великої Вітчизняної війни: погляд із сьогодення / В. Кучер // Історичний журнал. – 2006. – № 3. – С. 17-29.

6. Лунеев В.В. Преступность в России при переходе от социализма к капитализму / В.В. Лунеев // Государство и право. – 1998. – № 5. – С. 47-58.

7. Советское уголовное право. Часть Особенная / под ред. М.И. Ковалева, М.А. Ефимова, Е.А. Фролова. – М. : Юрид. лит., 1969. – 511 с.

8. Советское уголовное право. Часть Особенная / под ред. Н.И. Загородникова, М.И. Якубовича, В.А. Владимирова. – М. : Юрид. лит., 1965. – 488 с.

9. Советское уголовное право. Часть Особенная / под ред. П.П. Михайленка. – К. : Ред. – изд. отдел при МВД УССР, 1968. – 670 с.

10. Советское уголовное право. Часть Особенная. Т. II / под ред. Б.В. Здравомыслова. – М. : Изд-во Всесоюз. юрид. заоч. ин-та, 1960. – 202 с.

11. Уголовный кодекс. Официальный текст с изменениями и дополнениями на 1 января 1975 года с постатейными материалами. – К. : Изд-во полит. лит. Украины «Ордена трудового красного знамени», 1975. – 367 с.

